

унікальне явище в подільській регіональній лексикографії, яке також сприятиме збереженню української лексики народних ремесел. Переконані, що Словник викличе значне зацікавлення і в представників інших наук – краєзнавців, етнографів, культурологів, більше – будь-якого українця, залюбленого в живе народне Слово.

*Світлана Шабат-Савка*  
(м. Чернівці)

**СИНТАКСИЧНА НОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ:  
КАТЕГОРІЙНИЙ СТАТУС І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН**

*Харченко С. Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст. : монографія / Світлана Харченко; [відп. ред. К. Г. Городенська]. – Київ : Міленіум, 2017. – 417 с.*

Упродовж останніх десятиліть у поліпарадигмальному лінгвістичному просторі домінує синергетичний напрям, скерований на вивчення мовних одиниць і категорійних величин у тісній взаємодії із соціокультурними чинниками розвитку суспільства, з антропозорієнтованими параметрами комунікативного процесу, з лінгвоментальністю та мовомисленням народу. Релевантність такого підходу очевидна, оскільки в дослідницьке поле потрапляють найскладніші феномени людського буття, різні типологічні вияви дискурсивної практики людини, лінгвістичні категорії, що, зрозуміло, розширює межі традиційного таксономічного аналізу й увиразнює важливу роль екстралінгвальних чинників у процесі розвитку та становлення української мови. На наше переконання, монографія С. В. Харченко виконана в ракурсі окресленої антропозорієнтованої парадигми і присвячена досить актуальній та важливій проблемі – комплексному аналізу синтаксичної норми української літературної мови в тих чи тих суспільних умовах, визначенню її категорійного статусу та соціокультурного підґрунтя.

Протягом ХХ – початку ХХІ ст. у різних політично-ідеологічних умовах відбувався розвиток і вормування української мови. Через низку несприятливих чинників знівелювалися самобутні, національні риси української літературної мови, що особливо позначилося на її синтаксичному ладові. Водночас упродовж трьох останніх десятиріч відбуваються динамічні процеси на різних мовних рівнях, а поміж ними і на синтаксичному, що потребують вдумливого аналізу, осмислення їх із погляду нормативності, відповідності традиціям і потребам мовної практики, оскільки, як зауважує М. Сулима, «до синтаксичних явищ треба ставитися якнайуважніше та якнайобережніше, бо це ж – архітектура мовна»<sup>8</sup>. Твердження відомого мовознавця стало визначальним і для дослідження Світлани Харченко в ракурсі аналізу синтаксичної норми української літературної мови як об'єднувального складника національної культури.

Монографія має добре продуману структуру, що дало змогу всебічно охопити проблему становлення і розвитку синтаксичної норми української літературної мови

<sup>8</sup> Сулима М. Проблема літературної норми в українській мові / М. Сулима // Шлях освіти. – 1928. – № 4. – С. 140  
255

протягом ХХ – початку ХХІ ст., репрезентувати вповні категорійний статус, структуру і функційні вияви синтаксичної норми в лексикографічних джерелах, схарактеризувати інноваційні тенденції в різностильових формах української мови. Праця оперта на потужну теоретичну базу (наукові доробки М. Гладкого, О. Курило, М. Сулими, О. Синявського, М. Пилинського, С. Єрмоленко, І. Вихованця, К. Городенської, З. Терлака, Н. Непийводи, О. Співака, Г. Яворської, Ж. Колоїз, Т. Коць, О. Тараненка, О. Лаврінець, І. Фаріон, Л. Колібаби, В. Фурси та багатьох інших). Узагальнивши основні підходи до витлумачення норми в лінгвістичних студіях, проаналізувавши її засадничі положення, С. В. Харченко цілком логічно постулює синтаксичну норму як сформований історично лінвокультурологічний феномен та основу літературної мови, що становить сукупність системно-граматичних, функційно-стильових синтаксичних одиниць (елементів) мовної системи, які в певний період апробовані та визнані суспільством (здебільшого всім суспільством і насамперед його освіченою частиною) за взірцеві, коректні або щонайменше можливі (с. 147).

У чотирьох розділах монографії автор чітко окреслює поняттєвий, методологічний і процедурний апарат роботи, зауважуючи, що сучасна інтерпретація літературної норми становить єдність лінгвістичного, соціального, функційного аспектів і співвідносна з такими поняттями, як «мовна особистість», «мовна культура», «комунікативна ситуація», «форма реалізації мови», «цінність», «комунікативна компетенція», з антиноміями «слухач – мовець», «позначуване – позначене», «код – текст» тощо. Зокрема – у першому розділі «Літературна норма як соціально-історична і лінгвістична категорія» проаналізовано актуальні теоретичні питання літературної норми, що однаково важливі як для українського, так і зарубіжного мовознавства. Важливими й необхідними складниками цього теоретичного розділу стало обґрунтування категорійного статусу літературної норми та її кваліфікування як концептуально-семантичної та універсальної категорії.

Оскільки літературна мова – категорія певного періоду в розвитку літературної мови в конкретних культурно-ідеологічних та історично-соціальних умовах, то закономірним видається і параграф «Методологічні засади вивчення літературної норми в теоретичному мовознавстві», що в ньому розглянуто методологію потрактування синтаксичних явищ і синтаксичної норми, результати втілення того чи того підходу до кваліфікації синтаксичної конструкції з погляду нормативної доцільності протягом ХХ – початку ХІХ ст. Переконаливим видається твердження Світлани Василівни про те, що кодифіковане визначення терміна «літературна норма» сформульоване на основі гетерогенного підходу, що охоплює лінгвістичний (структурно-системний), соціальний, функційний та аксіологічний аспекти (с. 54). Вивчаючи літературну норму, ґрунтовно аналізуючи праці попередників та узагальнюючи результати їхніх досліджень, авторка визначає функції норми (методологічна, онтологічна, гносеологічна, реалізаційна, селекційна, стабілізаційно-охоронна) та пропонує поділяти їх на облігаторні та факультативні.

Заслуговує на увагу детальний розгляд внутрішньосистемних чинників динаміки синтаксичної норми та роль зовнішніх впливів на формування синтаксичної норми української літературної мови, адже синтаксичні конструкції слугують маркерами національно-культурної інформації, відтворюють національну специфіку мови, роблять її своєрідною і неповторною. Світлана Харченко акцентує на залежності між екстралінгвальними чинниками та підходами до витлумачення наукового обґрунтування синтаксичних явищ. Імпонує думка автора монографії про те, що у внормуванні

синтаксичних явищ за сприятливих зовнішніх умов чітко експлікується два підходи – національно зорієнтований, або пуристичний, і поміркований, а також новий, культурно-семіотичний, що його виокремлює авторка у своєму дослідженні.

Цікавими видаються роздуми дослідниці над термінологічним найменуванням науки про мову, хоч це і не було безпосереднім завданням рецензованої праці. Умотивовуючи своє бачення, свій індивідуально-авторський підхід, С. В. Харченко пропонує ввести до активного наукового (мовознавчого) обігу термін «нормативістика» на позначення теорії і практики мовної норми (с. 90–92).

У монографії вперше в українському мовознавстві запропоновано періодизацію становлення та розвитку синтаксичних норм протягом ХХ – початку ХХІ ст. Назви вирізнених періодів (формульовано-накопичувальний, українізаційний, деукраїнізаційний та реукраїнізаційний) об'єктивно відбивають політичні процеси, що мали безпосередній вплив на внормування української літературної мови в кожен із цих періодів.

Використання гетерогенного підходу до витлумачення літературної норми дало підстави дослідниці запропонувати уточнену дефініцію терміна «синтаксична норма», визначити імперативний компонент синтаксичної норми, який «формує, реалізує, забезпечує стабілізаційно-охоронну функцію літературної норми», її ядро, яке створюють синтаксичні інваріанти – «типові, повторювані, відносно стабільні структурні схеми, що виражають семантико-синтаксичне значення» (с. 351). Міцне теоретичне підґрунтя вможливило виокремлення об'єктів синтаксичного внормування, що до них зараховано синтаксичні конструкції, засоби, зв'язки і відношення.

У проблематиці монографії чільне місце відведено і дослідженню кодифікації синтаксичної норми української літературної мови в лексикографічних джерелах ХХ – початку ХХІ ст.

Науково вартісним і самостійним є розділ «Нові тенденції в розвитку синтаксичної будови української літературної мови в 90-х роках ХХ – початку ХХІ ст.», присвячений новим тенденціям у розвитку синтаксичної будови української літературної мови, адже релевантною для авторської позиції є думка про те, що синтаксичний рівень «визначає національну самобутність будь-якої мови, є її національним тлом» (с.127). Зокрема, дослідниця фіксує в сучасній українській літературній мові поступове поширення предикатної конструкції *бути + Н. в.* у різних мовних стилях і вважає це явище за інноваційне. У рецензованій монографії Світлана Василівна розглянула назрілі питання синтаксичної норми на рівні граматичної сполучуваності слів і на рівні речення, окресливши актуальні проблеми синтаксичної норми, проаналізувавши, наприклад, орудний суб'єкта в структурі речення з предикативами на *-но, -то*, уживання *що, що+pron<sub>3sg/pl</sub>*, *який, котрий* у складнопідрядному реченні з підрядним присубстантивним. Установлені новітні тенденції в розвитку синтаксичної норми, відбиті і в сучасній мовній практиці, і частково в теоретичних мовознавчих працях, а також спрямовані на повернення синтаксису української літературної мови його іманентних, національно маркованих рис – усе це в монографії є новаторським і заслугове високої оцінки.

Результати наукових пошуків Світлани Василівни, оперті на історію дотримання синтаксичних норм української літературної мови протягом ХХ – початку ХХІ ст., підводять до думки, що в сприятливих політично-ідеологічних умовах постійно спостерігаємо тенденцію до відновлення автентичних, національно маркованих синтаксичних конструкцій. Саме спрямованість унормувальних процесів на відновлення національно маркованих рис

синтаксису української літературної мови, відповідність кодифікованих синтаксичних одиниць, зв'язків, відношень мовній системі стала стрижневою для авторської концепції С. В. Харченко про синтаксичну норму української літературної мови.

Монографію відзначає високий теоретичний рівень, ретельність опрацювання джерельної бази, логічність та аргументованість викладу. Умотивованими та обґрунтованими постають висновки, що досить повно та всебічно висвітлюють результати наукової праці (с. 350 – 357).

Позитивно оцінюючи монографію С. Харченко загалом, висловимо принагідно деякі міркування. Докладно аналізуючи екстра- (зовнішні) й інтралінгвальні (внутрішньосистемні) чинники впливу, дію норми і системи, мовця і слухача, інформаційної й експресивної функцій мови, коду і тексту, антиномії форми та змісту в різні періоди розвитку синтаксичної норми ХХ – початку ХХІ ст., варто було б приділити увагу в цьому ракурсі й іншим типам антиномій, зокрема антиномії нормативності / okazionalnosti, соціально маркованого / соціально не маркованого, своє / чуже, що увиразнило б передусім інноваційні тенденції в розвитку української мови.

Цікавими є думки автора монографії про використання сучасних інформаційних технологій під час ретроспективних і синхронних досліджень унормувальних процесів української літературної мови (підрозділ 3.5), новаторським є кваліфікування національного корпусу як інноваційного кодифіканта. Утім, цей підрозділ у монографії має дещо фрагментарне подання. Вагомою частиною міг би стати аналіз конкретного вживання синтаксичних явищ засобами математичної статистики, адже репрезентоване лінгвістичне дослідження оперте на потужну фактологічну базу.

Цілком логічним видається твердження, що потенційно предметом різноаспектного розгляду були і є ті відмінкові форми керованих слів, що становлять труднощі в українському слововживанні протягом ХХ – початку ХХІ ст. Світлана Василівна виокремлює лексико-семантичні групи таких дієслів, проте аналізує зміни в керуванні лише п'ятьох із них (*говорити, молитися, дбати, піклуватися, турбуватися*). Крім того, доречними і науково вартісними були б спостереження про відображення явищ керування в знакових лексикографічних джерелах різних часових періодів: у «Словнику української мови», у «Правописному словнику» Г. Голоскевича, «Словнику місцевих слів, у літературній мові не вживаних» І. Огієнка та ін.

Висловлені міркування не торкаються концептуальних засад виконаної роботи і жодною мірою не відбирають права констатувати той факт, що монографія Світлани Харченко – новаторське, ґрунтовне, оригінальне дослідження з виразно задекларованою авторською позицією.

Рецензовану монографію вважаємо етапною на шляху пізнання розвитку синтаксичної норми української літературної мови, у процесі відновлення й актуалізації іманентних їй синтаксичних конструкцій. Безсумнівною є теоретична та практична цінність результатів наукової праці: вони поглиблюють концептуальні засади українського синтаксису, слугують важливим підґрунтям для подальших досліджень у царині комунікативної граматики та соціолінгвістики.